

БІЛОРУСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА В ХІХ – ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХ СТ.

Білоруський етнос є найменш дослідженим унаслідок часткової асиміляції. Проте усвідомлення білоруським населенням своєї етнічної історії, умов та часу переселення свідчить, що повної асиміляції не відбулося, і це вселяє надію на можливість відродження традиційної культури. У статті досліджується історія білоруської національної меншини на Півдні України.

Ключові слова: білоруське населення, етнос, національна меншина, асиміляція.

Белорусский этнос является наименее исследованным в результате частичной ассимиляции. Однако осознание белорусским населением своей этнической истории, условий и времени переселения свидетельствует, что полная ассимиляция не состоялась, и это вселяет надежду на возможность возрождения традиционной культуры. В статье исследуется история белорусского национального меньшинства на Юге Украины.

Ключевые слова: белорусское население, этнос, национальное меньшинство, ассимиляция.

Byelorussian ethnos is the least investigational as a result of partial assimilation. However, an awareness the Byelorussian population of the ethnic history, terms and time of migration, testifies that complete assimilation did not take place and it infuses with a hope on possibility of revival of traditional culture. In the article history of the Byelorussian national minority is probed on South of Ukraine.

Key words: Byelorussian population, etnos, national minority, assimilation.

Південь України – багатонаціональний регіон нашої держави. Кожна етнічна меншина зробила свій внесок в економічний та політичний розвиток України, створила неповторний колорит культури. Серед ряду етнічних меншин найменш дослідженою є білоруська, що пов'язано з певною адаптацією та відносною безконфліктністю білоруського населення в українському середовищі.

Серед публікацій, присвячених білоруському етносу, що вийшли в останні роки, слід виділити роботи В. Ворони, Т. Рудницької, В. Бокач [1] та І. Миронової [2], проте для створення загальної картини щодо ролі білоруського етносу в багатонаціональному південноукраїнському середовищі цього недостатньо. Вказану прогалину і спробує заповнити наша стаття.

Білоруська етнічна група є однією з найчисленніших серед національних меншин української держави. За кількістю населення вони зараз посідають третє місце серед етнічних спільнот України. В умовах проживання серед українського населення, серед практичної відсутності мовного бар'єру, переважна частина білоруського населення була асимільована. Проте усвідомлення

білорусами своєї етнічної історії, умов та часу переселення свідчить, що повної асиміляції не відбулося, і це вселяє надію на можливість відродження традиційної культури.

Найдавніші поселення білорусів на території сучасної України фіксуються дослідниками на півночі Українського Полісся в межах українсько-білоруської етноконтактної зони (Рівненська область). Історичні джерела донесли до нас імена багатьох майстрів, вихідців з Полоцької, Туровської, Мозирської земель, які жили й працювали в Києві. Певна частина білорусів оселилася на території України у XVI-XVII ст., зокрема в Києві, Черкасах, Каневі, Звенигороді, Луцьку.

Значною була кількість білоруських переселенців, що з'явилися у східних районах Українського Полісся – на Чернігівщині та на Слобожанщині – після першого поділу Польщі у 1772 р. У середині XIX ст. тільки в Харківській губернії нараховувалось 27 населених пунктів, де проживало білоруське населення. Основною причиною міграцій було малоземелля у місцях колишнього проживання [3].

Наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. великих масштабів набула міграція поміщицьких

селян із білоруських вотчин на вільні землі Причорномор'я. У Новоросії було засновано ряд військових поселень білорусів з метою захисту південних земель Російської імперії від турецько-татарських нападів. Відомі також білоруські поселення у Херсонській губернії, що збереглися й досі. Ряд сіл тут був заснований вихідцями з Бобилецького повіту Могилевської губернії, звідки їх примусово переселили під час Вітчизняної війни 1812 р. у зв'язку із створенням на місцях їх проживання військових поселень – Єлецького мушкетерського полку [4].

Внаслідок цього утворилися білоруські села на Миколаївщині, в межиріччі Інгульця та Інгулу. Моноетнічні білоруські села організовані у 1812 р., коли «їх землі і будинки були передані військовим поселенням». Такими селами були: Засілля (з 1922 року – Бармашове), Явкіне, Снігурівка, а також Старосілля Великоолександрівського району, Новоросійське Скадовського району на Херсонщині.

У 30-40-х роках XIX ст. на південь України було переселено декілька тисяч сімей дрібної білоруської шляхти, позбавленої дворянських звань після польського повстання 1830-1831 рр. [5].

Протягом XIX ст. створювалися і деякі інші білоруські поселення: с. Кисилівка (1846 р.) Снігурівського району, с. Романівка (1841 р.) Березнегуватського району Миколаївської області, які заселилися вихідцями з Августовської, Ковенської, Віленської, Вітебської та Могилевської губернії [6; 7].

У 1863 р. Миколаївській статистичний комітет зробив спробу провести перепис населення міста Миколаєва. Була розроблена спеціальна інструкція для проведення перепису. Зібрані та оброблені відомості свідчать про загальну кількість населення міста, яка була розподілена за прошарками, віросповіданням та писемністю. Національна ознака не враховувалась. На той самий час у місті мешкало 22587 чоловіків та 20475 жінок [8].

Вперше національну ознаку, зокрема ознаку рідної мови, було враховано під час перепису 1875 року. 18 квітня 1875 р. відбулося засідання Миколаївського статистичного комітету, який очолив М.А. Аркас. Було прийнято рішення провести перепис населення Миколаєва шести передмість та п'яти хуторів.

Крім основної мети (визначити загальну кількість населення міста та губернаторства) перепис дав значний матеріал місцевій статистиці. Він містить відомості про кількість і розподіл населення за віком, сімейним станом, віросповіданням, заняттям, а також про рідну мову респондента та писемність. Національна ознака знову не була окремим пунктом. Однак його можна простежити завдяки даним про рідну мову та віросповідання.

Загальна кількість мешканців Миколаївського військового губернаторства на 1875 р. складала приблизно 92012 осіб. У Миколаївському військовому губернаторстві переважним стало населення, мовою якого є російська – 71525 чоловік, що становило 87% від загальної

кількості мешканців. Кількість білорусів за такою ознакою склала 191 особу [9].

За кількістю мешканців Миколаїв посідав друге (після Одеси) місце в Херсонській губернії. Матеріали офіційної статистики свідчать про багатонаціональний склад мешканців Миколаєва та підлеглих йому населених містечок.

Представники кожної національності знайшли рідну оселю на Півдні України, зробили знаний внесок у розвиток та неповторний колорит культури південноукраїнських міст і містечок.

Протягом певного часу нових переписів у губернаторстві не було. Кількість населення встановлювалася шляхом додавання народжених і віднімання померлих від загального числа населення на 1875 рік. Дані, як і раніше, збирала міська поліція [10].

У царській Росії влада керувалася у своїй політиці основним принципом багатонаціональних імперій – становлення матеріальної та духовної переваги домінуючої нації. У Росії цією нацією була російська.

Наприкінці XVIII ст., для розвитку промисловості південних регіонів імперії, на околиці Катеринослава з Могилевської губернії було переведено цілу суконну фабрику, що належала князю Потьомкіну, білоруські робітники якої, разом з українцями і росіянами, становили населення села Сурсько-Литовське. Загальний перепис населення Російської імперії 1897 р. зафіксував у межах України 70,3 тис. білорусів, що становило на той час 0,3% населення українських губерній [11].

Починаючи з 20-х років XX ст., національне питання в Україні займає одне з перших місць. У 1924 р. вийшов циркуляр ВЦУВК та РНК України «Про роботу виконкомів національних меншин», в якому відзначалося, що «Президія ВЦУВК вважає, що питання стосовно національностей в Україні не можна вважати тимчасовим, до тих пір, поки останні не будуть забезпечені рівністю мови та їх розвитком на рідній мові» [12].

Аграрне перенаселення білоруських губерній викликало подальші переселення білорусів на Південь України до промислових центрів, а також у сільську місцевість. Наприклад, у 1924 р. в Михайлівському районі Запорізької області вихідцями з Могилевської губернії було засновано село Братське. За даними перепису 1926 р., у межах УРСР на вересень 1926 р. налічувалось 75,8 тис. білорусів або 0,3% тодішнього населення Української республіки. Як бачимо, чисельність білоруського населення, а з нею і його частка в етнічному складі населення України протягом тридцятирічного періоду (1897-1926 рр.), залишилася незмінною.

У 1929 р. ЦКНМ проводила обстеження Миколаївського округу стосовно питань, пов'язаних з національною роботою, і зробила наступні висновки, зокрема, стосовно білоруської меншини: «Білоруське населення округу не обслуговується рідною мовою у зв'язку з відсутністю національних спеціалістів та літератури». У Миколаївському

окрузі на той час проживало 107 475 осіб, представників національних меншин – 10,4 % [13].

Головною перешкодою в розвитку національних шкіл для білоруської меншини була відсутність підручників рідною мовою та викладачів. У 1938 р. постановою ЦККП(б) були закриті національні школи [14].

Протягом тривалого часу білоруський етнос поповнювався значно менше, аніж іноетнічні групи південного українського краю.

Якщо у 1859 р. білоруси складали 4 % від усього населення регіону, то у 1887 р. вже тільки 3,3 %, в той же час німців було 4,3 %. На другу половину XIX ст. частка білорусів склала 0,7 % від усього населення краю при 54,9 % українців і 22,1 % росіян.

Наприкінці XX ст. білоруське населення залишалось малочисельним. Так, за статистичними відомостями, в Миколаївській області білорусів налічується 14,5 тис. чол. Приблизно такою ж є їхня кількість і в Херсонській та Одеській областях [15].

Неоднаковість локально-побутових умов проживання білоруських поселенців, тиск культури та звичаїв з боку оточуючого населення, обумовили специфіку етнічного діалогу, взаємодії та їх наслідків. Якщо відповідні компактні поселення білорусів у Херсонській області – села Новоросійське, Лазурне Скадовського району, с. Старосілля Великоолександрівського району до другої половини XX ст. деякою мірою й зберегли рідну мову на побутовому рівні і значну частину своїх фольклорних традицій, хоча в більшості своїй зазнали акультурації з боку українців, то жителі сіл Засілля (Бармашове), Явкіне та Снігурівки, розташованих у межах 30-60 км від Николаєва під час перепису населення, проведеного вже в 1926 р., називали себе росіянами.

У той же час, втративши більшість ознак національно-художнього та побутово-обрядового характеру, мешканці названих населених пунктів і наприкінці XX ст. зберегли в пам'яті свою етнічну приналежність, засвідчуючи: «говорять, що ми білоруси». Конкретним доказом залишились окремі слова із колишнього діалекту «прийдець», «у тебе», які зустрічаються й у російськомовному побуті.

Збереження нащадками білорусів перших хвиль переселення (XVIII-XIX ст.) мовно-діалектних особливостей при майже повній втраті інших

складових традиційно-побутової культури свідчать про їх акультурацію автохтонним українським населенням, а в приміських умовах – українсько-російським побутово-культурним середовищем.

Зберігаючи етносвідомість на рівні зарахування себе до етнімі, «білоруси» поповнювали кількісно своє етносередовище, навіть за рахунок представників інших етногруп, наприклад, у разі шлюбу. У той же час непоміченими наприкінці XX ст. залишались деякі спроби відродити свою побутову культуру, в тому числі й фольклорно-музичну національну спадщину.

Сучасний стан фольклорно-музичної традиції білорусів південноукраїнського краю більше виявляється на локальному, ніж на загальнодіаспорному рівні. Причиною цього виступають різні соціально-побутові чинники в їхній різній комбінаториці:

- 1) Тривалість проживання в новому геосоціумі;
- 2) Побутові умови проживання: монопоселення або ж сумісно з іншими етногрупами в межах одного поселення [16].

При тривалих контактах етносів у межах однієї держави майже завжди виникає проблема міжнаціональних шлюбів. У народів з близьким, спорідненим етнічним походженням імовірна інкорпорація іншого етносу, яка можлива між слов'янськими народами [17].

Відсутність краєзнавчих джерел, які свідчили б про особливості побуту, звичаїв, сімейних, календарно-обрядових та інших, у тому числі й фольклорних традицій білоруської діаспори, доводить необхідність ретроспективного звернення до питань функціонування відповідної сфери народної культури в колишніх місцях побутування, перш за все в Могилівщині.

У наш час практично всі населені пункти України, де здавна компактно проживали білоруси, мають змішаний етнічний склад.

Нині білоруси розселені рівномірно по всій території України. Для них характерним є, як правило, дисперсне розселення в усіх без винятку областях, причому на кожну з областей припадає приблизно по 2-3 % українських білорусів. Переважна більшість білоруського населення нашої держави є жителями міст. Значна частка сільського населення спостерігається серед білорусів, що живуть у Кіровоградській, Миколаївській та Полтавській областях. Тут їхнє оточення, особливо на Півдні України, значною мірою етнічно змішане.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ворона В., Рудницька Т., Бокач В. Білоруси в Україні // Віче. – 1995. – № 8. – С. 104-112.
2. Міронова І.С. Національні меншини України. – Одеса; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006.
3. Там само. – С. 252.
4. Там само. – С. 252-253.
5. Національні меншини України: інформаційний довідник / Упоряд. І.І. Пилипенко, А.І. Осауленко. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1995. – 24 с.
6. Миколаївська область. – К., 1971. – С. 203, 228, 255, 474.
7. Херсонська область. – К., 1972. – С. 188, 234, 287, 570.

8. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. 239. – Оп. 1 – Спр. 4. – Арк. 3-4, 70.
9. ДАМО – Р-161. – Оп. 1 – Спр. 1167. – Арк. 90.
10. Левченко Л.Л. Статистичний аналіз національного складу населення Миколаївського військового губернаторства в ХІХ ст. // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Т. 17. – Вип. 4. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – С. 36.
11. Міронова І.С. Національні меншини України. – С. 253.
12. ДАМО. – Р-161. – Оп. 1 – Спр. 1167. – Арк. 161.
13. ДАМО – Р-161. – Оп. 1 – Спр. 1167. – Арк. 90.
14. Гриневич О.В. Діяльність з історичного краєзнавства. – К., 1989. – С. 593.
15. Национальный состав населения Николаевской области. Статистический отчет // Южная правда. – 1990. – 1 сентября.
16. Макаренко О.П. Про народну культуру білоруської діаспори Причорномор'я: традиції і сьогодення // Актуальні проблеми історії та культури України. – Миколаїв – Одеса, 2000.
17. Лозко Г.С. Етнологія України. – К., 2001. – С. 168.

Рецензенти: к.і.н., доц. Н.В. Шевченко;
д.і.н., проф. П.М. Тригуб.

© О.Ю. Махова, 2009

Надійшла до редколегії 08.10.2009 р.